

Madajczyk, Piotr

"Tábory v českých zemích 1945-1948",
Tomáš Staněk, Opawa 1996; "Tábory
nucené práce v ČSR 1948-1954",
Mečislav Borák, Dušan Janák, Opawa
1996 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 30/1, 240-242

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ny obraz polityki czechosłowackiej wobec państw graniczących z republiką jest mimo wszystko jednoznaczny w swojej wymowie i służy bliższemu zrozumieniu istoty postępowania południowego sąsiada Polski. Uważam za wielce pożyteczną lekturę monografii Andrzeja Kastorego z tego również względu, iż na naszym rynku prac naukowych jest bardzo niewiele wartościowych pozycji, traktujących o okresie powojennym. Do tej zaś kategorii, mimo zgłoszonych zastrzeżeń, zaliczam recenzowaną książkę. Dodam jeszcze tylko, iż została ona napisana w sposób przystępny, ułatwiający czytelnikowi przyswojenie jej treści.

Marek Kazimierz Kamiński

Tomas Stanek, *Tabory v ceských zemích 1945-1948*, Opawa 1996, Tilia, ss. 263.
Mecislav Borak, Dusan Janak, *Tabory nucene prace v CSR 1948-1954*, Opawa 1996, Tilia, ss. 285

Głośne spory czesko-niemieckie o historię Niemców w Czechosłowacji w pierwszych latach po II wojnie światowej dominują zazwyczaj w środkach masowego przekazu i mogą tworzyć fałszywy obraz tego, co robią w tym zakresie historycy. W Czechach powstało bowiem kilka ciekawych pozycji poświęconych temu zagadnieniu. W 1993 r. na podstawie Slezsky ustav Slezského zemského muzea v Opave uruchomiono projekt o pozasądowych metodach represji na Morawach i Śląsku w latach 1945-1954. Opierał się na założeniu, że represje wobec Niemców i obozy dla nich należy osadzić w stworzonym wówczas zarówno w Czechosłowacji, jak i Europie Środkowowschodniej systemie. Autorzy tego projektu zakładali, że wobec klęski systemu nazistowskiego szczególnie należy zbadać wpływ drugiego totalitarnego systemu, czyli komunistycznego, na kształtowanie się systemu represji. Owocem tego projektu są dwie omawiane książki. Pierwsza obejmuje Czechy w latach 1945-1948, druga Czechosłowację w latach 1948-1954. Wyprzedzają one w pewnym zakresie analogiczne badania prowadzone nad obozami w Polsce.

W swojej pracy Stanek korzystał z archiwów w Pradze, w tym w dużym stopniu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a także z lokalnych archiwów w Brnie, Bruntálu, Olomuńcu, Opawie i Ostrawie. Autor wykorzystał ponadto publikowane dokumenty i wspomnienia oraz dokonał kwerendy prasowej. Mógł też odwołać się do swoich wcześniejszych badań, których wynikiem były m.in. dwie prace: wydana w Pradze w 1991 r. *Odsun Nemcu z Ceskoslovenska 1945-1947* i późniejsza o dwa lata *Nemecka mensina v ceských zemích 1948-1989*. Zajmował się także konkretnie zagadnieniem obozów. Pracę, z ponad 30 tabelami, zamyka bibliografia, indeks nazwisk i osób oraz streszczenie zakończenia w języku niemieckim.

Książka składa się z sześciu rozdziałów ułożonych chronologicznie. Rozdział I ma charakter wprowadzający i ukazuje ogólną sytuację i normy prawne, II obejmuje okres od kwietnia do sierpnia 1945 r., III — warunki bytowe latem 1945 r., IV — drugą połowę tegoż roku, V — okres zorganizowanych przesiedleń w 1946 r., VI — okres końcowy, czyli lata 1947-1948/1949. Stanek rekonstruuje powstanie i organizację obozów, panujące w nich warunki, sytuację wybranych grup osób w nich osadzonych, stopień represji i śmiertelność. Podkreśla, że jego opracowanie nie jest kompletne, lecz stanowi jedynie pierwszą próbę całościowego ujęcia zagadnienia (s. 11-12). Tematyka książki wiąże się ściśle z transferem Niemców (a trochę i Węgrów), ale jest szersza, obejmuje także inne więzione osoby.

Sam Autor określa swoją myśl przewodnią w ostatnim fragmencie zakończenia: obozy w Czechach zgodne były z ówczesnymi koncepcjami budowy państwa narodowego i polityki

karnej, ale dzięki nim możliwe stało się stworzenie szerokiego środka represji pozasądowych, a często niezgodnych z prawem. Nie można dlatego traktować obozów tylko jako metody „zapanowania” nad ruchem wielkich mas ludzkich w wyjątkowej sytuacji historycznej. Ich funkcjonowanie odzwierciedla także ówczesny stan czeskiego społeczeństwa.

Obozy powstały w obiektach najlepiej do tego się nadających, czyli na terenie dawnych obozów (podobozów) koncentracyjnych. Zapelniały się szczególnie w wyniku internowania i więzienia Niemców oraz wprowadzenia obowiązku pracy. Zaczęto wtedy wykorzystywać jako obozy wszelkie nadające się do tego obiekty, w których zazwyczaj różne kategorie osadzonych osób były ze sobą wymieszane (s. 27). Obozy te nazywano najróżniej: koncentracyjne, polityczne, internowanych, pracy itd. (s. 28). Dowolny był sposób kompletowania załóg. Osadzanych Niemców nie dzielono na winnych i niewinnych. Według Stanka w sierpniu 1945 r. w obozach znajdowało się ponad 100 tys. osób. Patrząc na te oceny Stanka, zauważamy ogromne podobieństwo sytuacji przez niego opisywanej z panującą wówczas w Polsce.

Na stronach 35-58, także w formie tabel, Autor analizuje liczbę obozów, liczebność osób w nich osadzonych i warunki, w jakich przebywały. Warunkom w obozach szczegółowo jest poświęcony rozdział III. W jego kolejnych podrozdziałach zostały opisane normy i warunki pracy (co do których do końca panowały liczne niejasności — s. 65) oraz warunki bytowe, sanitarne, wyżywienie i stan zdrowia (konstatuje liczne nadużycia i złe warunki sanitarne). Kolejne podrozdziały są poświęcone znęcaniu się nad więźniami i sytuacji dzieci w obozach. Stanek stwierdza ogromną rozbieżność między zaleceniami władz a codzienną praktyką w obozach, w których często na porządku dziennym było bicie, znęcanie się, zabijanie, poniżanie i szykany (s. 77). Wyraźnie jednak uważa, że ma zbyt niekompletne dane, by poważyć się na dokładniejszą całościową statystykę. Ogólnie szacuje, że spośród podawanych 60 135 zgonów Niemców w Czechach w 1945 r. ok. 5-6% jest związanych z obozami (s. 127). W okresie 1945-1946 łączna liczba zmarłych wynosiła 88 873 osoby (s. 167).

W drugiej połowie 1945 r. władze przystąpiły do tworzenia, w miejsce „improwizacji”, systemu obozowego z centralnym zarządem w tamtejszym Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, co opisano w rozdz. I (s. 92-127). Wynikiem było ograniczenie istniejących obozów do 3 typów: internowania, zbiorczych i pracy. Następuje też unormowanie sytuacji w obozach, ich ujednoczenie. Od 1946 r., w związku z wysiedleniami (Stanek pisze: odsun, transfer) Niemców, dominują obozy zbiorcze, a liczba pozostałych zaczyna spadać — ten okres opisano w rozdz. V (s. 128-167). Nastąpiło dalsze ujednoczenie obozów, wzorujące się na tzw. centrach działających jako jednostki gospodarcze pracujące dla budżetu. Opisy niedostatków w funkcjonowaniu obozów zbiorczych i rozmiłowania się przepisów z rzeczywistością znowu wydają się całkiem znajome historykowi zajmującemu się podobną problematyką w Polsce powojennej.

Rozdział VI, ostatni, zajmuje się końcowym okresem istnienia obozów w latach 1946-1948/1949. Wraz z zakończeniem transferu Niemców przystąpiono do likwidowania poszczególnych obozów. Ostatnie z nich istniały do przełomu 1948/1949, kiedy to część z nich została przejęta przez służby zdrowia i opieki społecznej, a część — znowu tak jak w Polsce — zamieniono na ośrodki pracy przymusowej, które tworzone w krajach komunistycznych od końca lat czterdziestych.

Kontynuację książki Stanka stanowi drugie opracowanie: *Tabory nucene prace v CSR 1948-1954*, składające się z dwóch samodzielnych części. Mecišlav Borak napisał pierwszą z nich: *Cinnost komisi pro zarazovani osob do taboru nucene prace*. Tworzy ją ogólny opis prac komisji i analiza konkretnego przypadku — komisji w Ostrawie. Część Boraka zamykają dwa

załączniki: pierwszy, w postaci kilkunastu tabeli, obrazujących liczbę osadzonych w obozach, ich strukturę społeczną, powody skazania itd., drugi, wykaz całych lub fragmentów 14 najważniejszych dokumentów, w tym ustawy z 25 marca 1948 r. o obozach pracy przymusowej, stanowiących podstawy skazania.

Do jakich najważniejszych wniosków dochodzi Borak. Wiąże on, i jest w tym zgodny ze współautorem tomu Dusanem, powstanie obozów pracy zarówno z ogólną sytuacją polityczną, jak i z czechosłowackimi potrzebami ekonomicznymi, czyli z brakiem ludzi do pracy (szczególnie w kopalniach i przemyśle metalurgicznym) po zakończeniu wysiedleń Niemców. Podkreśla jednak, że nigdy nie znalazła się w nich liczba osób planowana przez władze. Najwcześniej rozpoczęto stosowanie środków pozasądowych na Słowacji. Skazywano na kary od 3 miesięcy do 2 lat obozu, a ponadto na kary dodatkowe. Autor wskazuje na rozbieżne opinie, czy obozy miały mieć charakter reedukacyjny, czy też represyjny. Skłania się do oceny, że przeważała ta druga koncepcja, choć ze względów propagandowych eksponowano pierwszą.

Komisje działały do połowy 1950 r., kiedy to je rozwiązano, gdyż nie tylko skazywały za mało ludzi, ale i o „złej” strukturze społecznej, czyli często robotników. Zastąpiły je komisje przy lokalnych sądach, co oznaczało już poprawę i normalizację sytuacji, a widać to po spadającej liczbie skazań. Ostatnie obozy rozwiązano w 1954 r. Przeszło przez nie do 21 tys. osób, ale jest to przybliżona liczba, gdyż do obozów docierało znacznie mniej osób niż skazywały komisje.

W drugiej części recenzowanej pozycji, zawierającej także część statystyczną w postaci tabel, Dusan Janak zajął się analizą obozów. Początek koncepcji ich powstania datuje na październik 1948. Do jesieni 1950 r. liczba obozów i osadzonych osób szybko rośnie, później zaczyna się jej stagnacja. Jednorazowo w obozach znajduje się do 6 tys. osób, czyli są one wykorzystane w połowie. Co ciekawe, dominują obozy małe, do 200 osób, ekonomicznie zupełnie nieopłacalne i nie udaje się tego, mimo podejmowanych prób restrukturyzacji, zmienić aż do końca 1950 r.

Janak opisuje także strukturę podległości i zarządzania obozami (s. 180-187) przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, następnie Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego i wreszcie Ministerstwo Sprawiedliwości. Za główny problem badawczy Autor uznaje bardzo duże różnice między działaniem obozów w Czechach i Słowacji. Co ciekawe, jak podsumowuje, 10% osadzonych w obozach było innej narodowości niż czeska i słowacka, ale przeważnie osadzeni byli bezpartyjni, czyli obozów tych nie można traktować jako środka masowych represji przeciw opozycji politycznej.

Piotr Madajczyk

Bożena Domagała, *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach. Rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, Olsztyn 1996, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, ss. 171

W serii Rozpraw i Materiałów olsztyńskiego Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego ukazała się, jako tom 160, praca tamtejszego socjologa, Bożeny Domagały, o mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach. Zgodnie z podtytułem zamierzeniem Autorki było zarówno sięgnięcie do historii (rodowód kulturowy), jak i pokazanie obecnych problemów organizowania się i tożsamości tej mniejszości.